

Oproštaj od kritike

Pogledajmo inauguralno jednu Kantovu izjavu iz 1800. godine. Nalazimo je u njegovu priručniku što ga je koristio za predavanja iz logike, a objavio ga je, prema njegovu izričitom nalogu, njegov učenik i prijatelj Gottlob Benjamin Jäsche. Na početku priručnika Kant kaže: »Naše doba je doba *kritike* i mora se vidjeti što će nastati iz kritičkih pokušaja našega vremena što se tiče filozofije i, napose, metafizike«.¹ Kant je, dakle, svjestan da je doba kritike kritičko doba,² doba za koje još ne znamo kakve će biti njegove implikacije.

Iznenaduju pritom dvije stvari koje su se tada, 1800. godine, činile toliko samorazumljivima da ih Kant nije smatrao dostojnima spominjanja. Prvo, nema sumnje da je sadašnje doba (vjerojatno je posrijedi njegovo povijesno znamenje ili odredba) – doba kritike. Drugo, Kant se smatra glasnikom i zagovornikom tog doba. Ostaje otvorenim pitanje je li Kant svoja tri velika djela naslovio u duhu vremena ili je pak duhu vremena dodijelio i utisnuo karakterističnu sliku upravo svojim kritikama, *Kritikom*

¹ Immanuel Kant, *Logik - Psychische Geographie - Pedagogik*, u: Kants gesammelte Schriften, hrsg. von Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften, Berlin - Leipzig 1900 i d. (dalje se u knjizi navodi kao KGS), sv. 9, str. 33. O historijskoj pozadini ovih predavanja vidi Riccardo Pozzo, *Kant und das Problem einer Einleitung in die Logik: Ein Beitrag zur Rekonstruktion der historischen Hintergründe von Kants Logik-Kolleg*, Frankfurt/M. - Bern - New York 1991.

² Usp. Joseph Combès, *L'idée critique chez Kant*, Paris 1975; Maurice Clavel, »*Critique*« de Kant, Paris 1980.

čistoga uma (1781), *Kritikom praktičkoga uma* (1788) i *Kritikom snage suda* (1790). Za nas je u svakom slučaju glavno pitanje: kada završava doba kritike? Je li doba kritike već završeno ili mi još uvijek u njemu živimo?

Bilo kako bilo, izvjesno je tek da nakon Kantovih triju Kritika tekstovima pod tim i takvim naslovom nije bio kraj. Kritiku čistog uma nije pratila samo kritika praktičkoga uma i kritika snage suda, nego i kritika političke ekonomije, kritika instrumentalnog uma, kritika tehnološkog uma, kritika dijalektičkog uma, kritika političkog uma, kritika ciničnog uma, kritika hermeneutičkog uma, kritiku psihoanalitičkog uma... Imali smo posla i s ideološkom kritikom i kritikom ideologije. Nije manjkala naravno ni kritika (kritičke) kritike³ - na različitim razinama i u različita vremena. Odveć je znamenja što ukazuju da smo danas na vrhuncu najrazličitijih kritika. I da smo dakle posred kritičkog doba, kritičkog doba u oba njegova smisla: u smislu doba koje je kritično i u smislu kriznog doba.⁴

No kritika u sintagmi *kritika čistog uma* ne znači isto što i kritika u sintagmi *kritika političke ekonomije* ili *kritika ciničnog uma*. Želimo li odgovoriti na pitanje živimo li još u kritičkom dobu/dobu kritike, moramo postaviti pitanje u kakvom smislu sam Kant koristi riječ *kritika*. Za Kanta naime kritika nije nešto negatorsko, nego nešto afirmativno. Kantu nije do kritike *uma* ili kritike same

³ Usp. Karl Marx, Friedrich Engels, »Die heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik«, u: *Marx-Engels-Werke* (dalje se u knjizi navodi kao MEW), sv. 2, Berlin 1957, str. 3-323. Usp. Kurt Röttgers, *Kritik und Praxis: Zur Geschichte des Kunstbegriffs von Kant bis Marx*, Berlin 1975.

⁴ O etimološkom značenju riječi »kriza« i »kritika« vidi nezaobilazno djelo Reinharta Kosellecka *Kritik und Krise*, Frankfurt/M. 1976, str. 86-87, 196-199.

upotrebe uma, nego do kritike njegove *pogrešne* upotrebe. Predmet kritike uma jest *horizont uma*, pri čemu Kant neprestance naglašava da kada govori o umu misli na ljudski um, na um čovjeka kao konačnog bića.

Horizont uma jest horizont uvjeta i mogućnosti, izvora i granica ljudskog uma, ponajprije pak horizont uvjeta mogućnosti čovjekova spoznavanja i spoznaje.⁵ Metoda kritičkog filozofiranja jest metoda ispitivanja uma.⁶ Ta se pak metoda »sastoji u istraživanju postupka samoga uma, u raščlanjivanju sveukupne čovjekove spoznajne mogućnosti i u ispitivanju dokle mogu sezati njegove granice«.⁷ Kant pokušava predstavi granice dati pozitivnu konotaciju. Pritom se pomaže razlikom između njemačkih riječi *Grenze* (latinski: *terminus*) i *Schranke* (latinski: *limes*). Prva riječ znači granicu kao *razgraničenje*, dakle među, druga pak granicu kao *pregradu*, dakle takvu granicu koja priječi prijelaz i preko koje stoga nije moguće ići, dakle nepremostivu prepreku.⁸ Horizont je granica u pr-

⁵ Usp. Hermann Krings, »Die Vernunft – eine Sackgasse?«, u: Petra Kolmer & Harald Korten (ur.), *Grenzbestimmungen der Vernunft: Philosophische Beiträge zur Rationalitätsdebatte*, Freiburg – München 1994, str. 15-47.

⁶ Opsežnije o ovome Heinrich Leitner, *Systematische Topik: Methode und Argumentation in Kants Kritische Philosophie*, Würzburg 1994.

⁷ Immanuel Kant, *Logik – Psychische Geographie – Pedagogik*, u: KGS, sv. 9, str. 32. O Kantovu zasnivanju »granica uma« vidi Friedrich Glauner, *Kants Begründung der »Grenzen der Vernunft«*, Köln 1990.

⁸ Opširnije o tomu Günter Zöller, »Die Möglichkeit und Grenzen der Vernunft: Kant und der deutsche Idealismus«, u: Wilhelm Vossenkuhl, Eugen Fischer (ur.), *Die Fragen der Philosophie: Eine Einführung in Disziplinen und Epochen*, München 2003, str. 295-312; isti, »In der Begrenzung zeigt sich der Meister«, u: Jiří Chotaš, Jindřich Karásek, Jürgen Stolzenberg (ur.), *Metaphysik und Kritik. Interpretationen zur »Transzendentalen Dialektik« der Kritik der reinen Vernunft*, Würzburg 2008, str. 19-33, posebno str. 28-33.

vom značenju, granica koja se pomiče tako reći zajedno s nama.

S obzirom na spoznaju Kant definira horizont ovim riječima: »Horizont se dakle tiče prosudbe i odredbe onoga što čovjek *može* znati, što *smije* znati i što *treba* znati.«⁹ Ta se Kantova definicija horizonta odnosi zapravo na cjelokupno područje filozofije, barem filozofije u njezinom bitnom, kozmo-politskom, drugim riječima, meta-fizičkom značenju.¹⁰

Kant naime razlikuje školsko (skolastičko) i svjetsko (kozmpolitsko) značenje filozofije. U prvom značenju, filozofija je sistem filozofskih spoznaja, odnosno umskih spoznaja iz pojmova. U drugom značenju, filozofija je znanost o zadnjim svrhama ljudskog uma. Tek taj drugi, visoki pojam filozofije dodjeljuje, prema Kantu, filozofiji svojstveno *dostojanstvo*, tj. apsolutnu vrijednost. Jedino filozofija u tom drugom, kozmpolitskom značenju ima vlastitu, unutaraju vrijednost, tako da je filozofska spoznaja potom kadra dodjeljivati vrijednost svim drugim ljudskim spoznajama.

Školski pojam filozofije polazi od oslanjanja na *spretnost ili umješnost (Geschicklichkeit)*, a svjetski se pojam pak usmjerava na *korisnost (Nützlichkeit)*, na mudrost (*Weisheit*), a ne samo na misaonu pokretljivost. Kao mudroslovlje, filozofija je zakonodavac uma: »...i utoliko je filozof ne umjetnik/vještak uma (*Vernunftkünstler*), nego

⁹ Immanuel Kant, *Logik - Psychische Geographie - Pedagogik*, u: KGS, sv. 9, str. 41.

¹⁰ O Kantovu pojmu horizonta vidi Josef Simon, »Das Ich und seine Horizonte: Zur Metapher des Horizonts bei Kant«, u: Ralf Elm (ur.), *Horizonte und Horizontbegriffs: Hermeneutische, phänomenologische und interkulturelle Studien*, Sankt Augustin 2004, str. 85-102.

njegov zakonodavac«. ¹¹ Umjetnik ili vještak uma, odnosno filo-doks, kako ga je imenovao Sokrat, navodi Kant, stremi jedino i samo spekulativnom znanju, ne obazirući se pritom na to koliko to znanje doprinosi zadnjoj svrsi ljudskog uma. On daje pravila za upotrebu uma neovisno o svrsi, odnosno u odnosu na svakojaku, bilo koju svrhu. Pravi je filozof pak *praktički filozof*, učitelj mudrosti naukom i primjerom. Jer filozofija je u svojoj biti (s obzirom na ideju filozofije) savršena mudrost, mudrost koja nam očituje krajnje, odnosno zadnje svrhe ljudskoga uma.

Filozofija u školskom značenju povezuje znanja, uređuje ih u sistem i tako svim drugim znanostima pod okriljem ideje o cjelini dodjeljuje sistematsko jedinstvo. I filozofija u svjetskom smislu (*in senso cosmico*) brine za jedinstvo, ali za jedinstvo drukčije vrste, za jedinstvo pod okriljem krajnje/zadnje svrhe (*telosa*) ljudskog uma, svrhe kojoj su, kao najvišoj, podređene sve ostale svrhe. S te točke motrišta filozofiju možemo definirati kao »*znanost o najvišoj maksimi upotrebe našega uma*, ako se pod maksimum podrazumijeva unutarnje načelo izbora među različitim svrhama«. ¹² Nakon tih definicija slijedi Kantov znameniti sažetak vlastite filozofske preokupacije:

»Polje filozofije se u tom kozmopolitskom (*weltbürgerlichen: svjetski-građanskom*) značenju može svesti na sljedeća pitanja:

1. Što mogu znati?
2. Što trebam činiti?
3. Čemu se smijem nadati?
4. Što je čovjek?

¹¹ Immanuel Kant, *Logik - Psychische Geographie - Pädagogik*, u: KGS, sv. 9, str. 24.

¹² Ibidem.

Na prvo pitanje odgovara *metafizika*, na drugo *moral*, na treće *religija*, a na četvrto *antropologija*. No u osnovi bi se sve to moglo pribrojiti antropologiji, jer prva se tri pitanja odnose na posljednje.

Filozof mora dakle znati odrediti:

1. izvore ljudskoga znanja,
2. opseg moguće i korisne upotrebe sveg znanja i, na-
posljedku,
3. granice uma.

Posljednje je ono što je najnužnije, ali i najteže, no filodoksa to dakako ne zanima (*nicht bekümmert*)«. ¹³

Ishodište Kantova filozofiranja tvore dakle četiri pitanja. Prva tri navodi Kant već u *Kritici čistoga uma*, u sljedećem kontekstu: »Um nas je u svojoj spekulativnoj upotrebi vodio kroz polje iskustava, a kako se ovdje za nj nikada ne može naći posvemašnje zadovoljenje, on nas je odavle odveo do spekulativnih ideja. No ove su nas na kraju opet dovele natrag na iskustvo, pa su dakle svoju namjeru (*Absicht*) ispunile na način koji je doduše koristan, ali s obzirom na naša očekivanja nipošto zadovoljavajući. Sada nam preostaje još jedan pokušaj: može li se naime čisti um naći i u praktičkoj upotrebi i vodi li on u njoj do ideja koje dosežu njegove najviše svrhe, i ne bi li on dakle s točke motrišta svojega praktičkog interesa mogao dopustiti ono što u pogledu spekulativnoga posvema odbija (*abschlägt*).

Sav interes mojega uma (kako spekulativni tako i praktički interes) sjedinjuje se u sljedeća tri pitanja:

1. *Što mogu znati?*
2. *Što trebam činiti?*
3. *Čemu se smijem nadati?*

¹³ Ibidem, str. 25.

Prvo je pitanje puko spekulativno. Mi smo (kako sebi la-skam) iscrpili sve moguće odgovore na nj, pa smo napos-ljetku našli onaj kojim se um doduše mora zadovoljiti, a ako se gleda na ono praktičko, tada on ima i razloga biti zadovoljan. No od ona dva velika cilja, na koja je zapravo bilo upravljeno cijelo to stremljenje (*Bestrebung*) čistoga uma, ostali smo isto tako daleko kao da smo se iz lagod-nosti odmah u početku usprotivili ovome poslu (*Arbeit*). Ako je dakle posrijedi znanje, tada je sigurno i riješeno bar toliko da ga se u pogledu onih preostalih dviju zadaća nikada ne možemo domoći.

Drugo je pitanje puko praktičko. Kao takvo može doduše pripadati čistome umu, ali tada ono nije transcen-dentalno, nego moralno, pa prema tome ne može samo o sebi zaposliti našu kritiku.

Treće pitanje, naime: ako činim ono što trebam činiti, čemu se tada smijem nadati? istodobno je praktičko i te-orijsko, tako da praktička strana samo kao nit vodilja do-vodi do odgovora na teorijsko, a ako on daleko uznapre-duje, na spekulativno pitanje. Naime svako se *nadanje* odnosi na blaženstvo, pa je u pogledu praktičke djelat-nosti i čudorednoga zakona upravo ono isto što i znanje i prirodni zakon u pogledu teorijske spoznaje stvari. Na-danje dovodi naposljetku do zaključka da *nešto jest* (što određuje posljednju moguću svrhu), *jer bi se nešto tre-balo dogoditi*; znanje pak da nešto *jest* (što djeluje kao vrhovni uzrok), *jer se nešto događa*.¹⁴

¹⁴ Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, u: KGS, sv. 3, str. 522-523. Martin Heidegger, *Kant und das Problem der Metaphysik*, GA, sv. 3, Frankfurt/M. 1991, str. 207, ukazao je na to da navedena tri Kanto-va pitanja odgovaraju trima disciplinama *metaphysicae specialis*: da se *kozmiologija* odnosi na prirodu u najširem značenju teorijske spoznaje stvari svijeta, da se *psihologija* odnosi na djelovanje čovjeka i njego-